

au XVIIIe siècle d'après l'Église orthodoxe" utreder han ortodoxa kyrkans förhållningssätt till frimureriet under 1700-talet. För svenskt vidkommande är Andreas Önnersfors artikel "«Envoyées des Glaces du Nord jusque dans ces Climats»: Swedish Encounters with *Les Illuminés d'Avignon* at the End of the Eighteenth Century" relevant. Önnersfors skildrar Gustaf Adolf Reuterholms och Carl Göran Silfverhielms europaresa, särskilt deras initiation i ett esoteriskt sällskap i Avignon, och symbiosen mellan resenärernas gemensamma mystiska och politiska visioner.

Bokens andra del, "L'art royal et les dynamiques révolutionnaires XVIIe–XXe siècle", behandlar det långa sjuttonhundratalet och århundradena därefter, varför jag endast nämner de första artiklarna. Kenneth Loïselle argumenterar i "Just friends: Freemasonry, Women and the Culture of Male Friendship in Eighteenth-Century France" för hypotesen att det tvåkönade adoptionsfrimureriet i Frankrike skall ses som ett svar på samtida rykten om erotiserad vänskap i homosociala frimurarloger. Céline Sala nyanserar i "Révolution des loges ou loges en révolution: Les francs-maçons provinciaux à l'épreuve de la Révolution française" föreställningen om alla frimurarloger i 1780-talets Frankrike som revolutionära samsamslutningar.

Konklusionen av Kenneth Loïselle, Jean-Marie Mercier och Thierry Zarcone anknuter till inledningens historiografiska anslag. Den frimureriska rörelsen under 1700-talet beskrivs som amorf, som kluster av otaliga loger, i olika länder, med ritualer och umgängesformer under ständig utveckling. Kvar finns idag ett enormt och spritt arkivmaterial som ställer höga krav på metodologiska överväganden. Artikelförfattarna har i *Diffusions et circulations* visat att det med gemensam ansträngning går att belysa detta fenomen; särskilt nydanande är artiklarna om frimureri i Ottomanska riket, särskilt interaktionen med den islamiska kulturen, texter som påvisar frukten av ett

fokuserat forskningssamarbete. Med serien *Franc-Maçonneries* har redaktörerna därmed redan etablerat en nod med en hög vetenskaplig ambitionsnivå.

Marcus Willén

Klaus Bettag & Jan A. M. Snoek, *Quellen der Eckleff'schen Andreas-Akten*, Frederik 21 (Flensburg: Freimaurerischen Forschungsvereinigung Frederik 2012). 424 s.

Kanslirådet och skriftställaren Carl Friedrich Eckleff (1723–1786) är i dag hågkommen som initiativtagare till den litterärt inriktade Tankebyggarorden, verksam 1753–1763. Ordensvana hade han dock fått allaredan under åren i Kiel 1740–1741 där han av skalden Samuel Triewald introducerades i Fackelbröderna, ett sällskap som Eckleff 1757 kom att instifta även i Stockholm. Långt mer inflytelserikt blev emellertid hans långvariga engagemang för den under 1750-talet expansiva frimurarorden.

Frimureriet hade sedan instiftandet 1735 tämligen lättsamma umgängesformer med tre ursprungliga ordensgrader. Vid 1740-talets slut recipierade Knut Posse och Fredrik Horn af Åminne i andreasgrader, i Strasbourg respektive nordöstra Frankrike. Eckleff importerade och omarbetade de högre grader som senare kom att vidareutvecklas av hertig Carl (1748–1818) under 1790-talets slut. Eckleff bildade den skotska Andreaslogen (grad fyra till sex) *L'Innocente* 1756 och en kapitelloge 1759 som verkade i grad sju och uppåt, båda processerna beskrivna i Johannes Rudbecks biografi *Karl Fredrik Eckleff* (1930).

Eckleffs kontakter med Tyskland ledde till att han 1766 kom i förbindelse med Johann Wilhelm Kellner von Zinnendorf (1731–1782) som han gav fullmakt och ritualer för att bilda en ordensstruktur efter

svensk förebild – ännu i dag existerande *Freimaurer-Orden der Großen Landesloge der Freimaurer von Deutschland* – eller som Bengt Hildebrand skriver i *Svenskt biografiskt lexikon*: ”Det för verksamheten inom Svenska Frimurarorden normgivande blev de så kallade Eckleffska akterna, vilkas tillkomsthistoria ej är utredd; Lamm [*Upplysningstidens romantik* 2, 1920, s. 16 ff.] anser dem ha fabricerats av E. själv, delvis som översättningar av franska skrifter.” (1949, bd 12, s. 45) Det är först nu som bakgrunden till de Eckleffska akterna fått en första vetenskaplig utredning i Klaus Bettags och Jan A. M. Snoeks studie *Quellen der Eckleff’schen Andreas-Akten* (2012).

Boken inleds med en essä av Anderas Önerfors över de skotska gradernas utveckling 1740–1800, en utveckling som han delar in i tre faser som leder fram till en standardisering av ritualerna vid sekelskiftet. Önerfors driver tesen att andreasgraderna inte skall ses som mindre viktiga passageriter mellan arbetsgrader och riddargrader, utan som ett viktigt mellanled där symbolerna transformeras till att få betydelser som förbinder symbolklustren i arbets- respektive kapitelgrader.

Efterföljande kapitel är författade av Bettag och Snoek och behandlar själva ritualerna. Snoek, professor i Heidelberg och en av Europas främsta ritualteoretiker, fokuserar på att textkritiskt-komparativt förklara Eckleffs logeböcker med ritualer för de skotska graderna, medan Bettag även redogör särskilt för källmaterialet. Boken avslutas med en rad transkriberade källtexter. Texterna har genom Snoeks omfattande arkivarbete sammanställts från ordensarkiv i Köpenhamn, Stockholm och Haag, samt från Geheimen Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz. Förutom de tyska versionerna av de Eckleffska akterna återfinns även andra ritualtexter och frimurarkatekeser som efter författarnas komparationer bidrar till förståelsen av akternas utveckling.

Artiklarna ger på intet sätt några uttömmande svar vad beträffar ritualernas ursprung

men väcker viktiga frågor om materialet. Det som påvisas är att Eckleffs teckningar av frimureriska symbolkluster finner motsvarigheter i figurkompositioner på centraleuropeiska loge-tavlor, vilket talar för att han haft tillgång till utländska ritualer. Och de franska frimurarkatekeser som Knut Posse skrivit av i Frankrike och hemfört under 1750-talet visar på att flera personer varit inblandade och att flera utländska texter legat till grund för ritualprojektet, även om Carl Friedrich Eckleff framstår som den drivande i att införa andreasgrader i svenskt frimureri. En särskild eloge för bokens index med sedvanliga personhänvisningar men som i grunden även är ett utförligt symbolregister.

Marcus Willén

Audrey T. Carpentier, *John Theophilus Desaguliers: A Natural Philosopher and Freemason in Newtonian England* (London: Continuum, 2011). 339 s.

Naturfilosofen John Theophilus Desaguliers (Jean Théophile Désaguliers, 1683–1744) verkade i Isaac Newtons efterföljd. Han fördjupade kunskapen om elektricitet och anses vara uppfinnare av planetariet, det vill säga den tredimensionella modellteater som visualiserar planeternas ställning och himlavalvets rörelser. En sammanhållen studie över Desaguliers livsgärning har tidigare saknats. Detta trots att Cambridge University Press utgav hans samlade verk i tio volymer redan 1922–1958. Mot den bakgrunden är Audrey T. Carpentiers avhandling, framlagd 2010 vid Loughborough University, ett välkommet bidrag till brittisk vetenskapshistoria.

Carpentier har disponerat sin bok i tio kronologiskt ordnade kapitel som var för sig är tematiskt upplagda. Inledningsvis behandlas uppväxten i La Rochelle och hugenottfamiljens flykt undan förföljelserna i Frankrike till London. Carpentier lyfter fram hur fa-